

Պ Ա Տ Ա Ռ Ի Կ Ն Ե Ր

ԼՈՒՍԱԾԻՐ ՇԱԲԱԹԱՑԵԱԼ ՎԱՆՔԵՐԷՆ

(Շար. տե'ս Բազմավէպ, 1937, էջ 297)

Մելիտինէի Բ. Շաբաթացեալ Ս. Լուսաւորչի վանք

Նոր Մելիտինէն մէկ ժամու հեռաւորութեամբ Պէկ տաղիի և Բելի շղթայակաւ կորիւններուն մէկին քամակ տուած, բարձր և հոյատեսիլ ղերքի մը վրայ արծուերուն նաձ է: Զախէն բազուկ է երկարած կարմիր վանքին, և ձեռք տուած ու սեղմած. աջէն դաստակը կորացուցած Սնարծաթ վանքին քամակին է ուղորած. իսկ ոտքերը խրած է Գառնակերի չոր ու ջրոտ մեծ աւազանին: Աչքերն ու հովանին Ս. Օհանի վանքին հասցնելու մեծ ճիգով. իսկ սրունքները ի գուն և ի խոնարհ Ս. Փրկիչ վանքին Օրտուգի: Լուսաւորչի լոյս և յոյս կեցուածքը իբրեւ դէտ դէպ ի Արեւելք աջովը բաւական հեռունքովը Տուփի կի ահեղարեւած ու առիւծաբաշ ձիւնազարդ գագաթները ու սառնարանները, մոնչող կորիւններովը ալիփառ ու արեւափառ ու մշտնջենական վեհափառին. և ձախովը Աղճա տաղի անհատնում փառազարդ, ձիւնազարդ գագաթներուն. իրենց քովի պահնորդներովը Գուրուշունլուն ու Մաշարան, որոնց համայնապատկերը իրենց ազդած նիւթեղէն ազդեցութենէն ու զգայութենէն աւելի բաներ մը կը բերեն և կը ծրարեն սրտի և հոգիի խոր ալքերուն մէջ, ինչպէս աչքերու մէջ փառքերու տեսութիւններու յագուրդը:

Ս. Լուսաւորչի շրջըրորած լեռներն ու որդիք և թոռունք ամէն եղանակի համար մասնաւոր գեղ ու սքանչացում կը հազնին բնագեղ ու երկնագեղ անկարանի շուշանագեղ ստ հանդերձանքներով: Երբ մանաւանդ գարնան բերաւոր ծիծեռնակներու և հազար թռչնիկներու գարնանուագ դաշլալին և զմրուխտ կանաչի հարուստ շերտեր ու շարոցներ սփռուածքներով կու

գան կը պագտուին ու կը թրթռան և կը թրվաւն արեւաշողին, լուսնկայ շաղին տակ հիւրընկալ այս հոյաշէն, երկնաշէն լեռնագոգերուն, հողածոցերուն ու սրբացեալ այս շաբաթացեալներու ջերմին ու սրբաշունչ գրկին մէջ:

Շաբաթացեալը քանի մը դարերու հնութեամբ՝ Մաթուսաղայի քովի կենալու իրաւունքը շահելու վրայ է: Տաճարին շէնքը այնչափ հնաբոյր, մթնոլորտովը խնկարոյր, ցեղին ճարտարագործ շինուածքովը ու գծուածքովը կը բուրէ Նախնիքներու հաւատքովը անմեռ ու անմար Լուսաւորչի կանթեղովը ու օծումովը պլպլուն:

Տաճարի հաստ կողերը բերդի հանգոյն, դռնակն ամրափակ ու անփուտ հայեցի ու հացի փայտովը խոշորակ սեպերովը պողպատած. պատուհանները նեղկուլիկ շերտերով լուսատու: Փոքր խաչկալ մը հնաբոյր և սեւաբոյր օծուած մոմիկներու ու կանթեղներու մուր ծուխերովը. պատկերը Տիրամօր որքան համեստունակ ու սրբունակ. իսկ Մանուկը նոյն Յաւիտենականը՝ աչուկներէն Արեւ ու Լուսին փայլելով ու օծելով ամէնը, որ իր փափուկ, կենսունակ ոտքերուն ի գուն և ի խոնարհ են: Դարերը ներքին շէնքանք ու գարդարանքէ մերկացուցեր են տաճարը: Տաճարի շուրջը պարսպած են միայարկ հաստակող ու կամարակալ շէնքեր, միաբանից և ուխտաւորաց. շատ վերջերը նմանապէս անշուք յարկ ու շէնքեր ասոնց մէկ մասին վրայ: Գաւթին մէջ կը շաչէ գուլալ անապակ, սառնորակ Լոյս աղբիւրի ջուրն մեղրունակ ու անմահունակ Մելիտինէի եզական հարստութենէն Տէր Մեսիհեան տէգովն յորդուն ու միշտ հոսուն:

Տաճարի ճակտին դռնակին վրայ սա արձանագրութիւնը ոչ այնչափ մաքուր գրուածքով.

Շինեցաւ դուռս Ս. Գրիգորի, Սիմէովն Եպիսկոպոսի, ի թուին Հայոց ՊԶԸ (= 1439) Մարտ Գ. յիշատակ ինձ եւ ծնող...:

Տաճարի դուռնէն դուրս գերեզմանի մը արձանագիր.

Կանգնեցաւ շիրիմս Փրկչ... Նախատակ Ստեփան Վարդապետին, թվին ՌՄԻ Զ (1777)

Այս վանքը ուրիշ վանքերու պէս շէնքութիւն չունէր և արտաքին ու ներքին փայլ ու փառաւորութիւն նմանապէս, բայց տաճարի սրբաբոյր և բուրք ամէն հաւատացեալի սրտին էր վառած ու աստաւատացեալի սրտին էր վառած ու աստաւատացեալի սրտին էր վառած, երբ՝ արան դազարդած, և բոլորն զգլխած, երբ՝ արան շարան ամէն շաբաթ, ամիս ու տարիներ, հապա տօներուն որչափ ուխտաւորներու մոմն ու խոնկը և սրտի վառքն ու վազքը կ'ընդունէր: Ս. Լուսաւորչի 1906-7ին իր անշուք յարկերուն վրայ ունեցաւ երկյարկանի շէնք մը մէկ քառակուսիին վրայ, այնչափ շէնք ու փառահեղ, ճոխ ու հարուստ, ուր ուխտաւորաց հետ քաղքին աւազանին ու կառավարական մեծ պաշտօնեաներ կու գային զայնս վայելելու: Վանքին բոլոր շուրջը բերրի հողեր ու անդեր, ծառ ու ծառաստաններ բայց գրեթէ անմշակ, անխնամ թողուելու հետեւանքով ծերացած ու գոսացած: Կրկին 1906-7 թուականներուն նոր պարտէզներ ու այգիներ հասցուեցան ու ճոխացան շուրջիններ ամէն: Վանքը էր նաեւ ամարանոց իր ընտիր օղին և գերբնտիր ղերքին պատճառաւ: Այժն շաբաթ Ս. Պատարագ պիտի մատուցուէր և միշտ ալ մատաղօրհնութիւններ կը կատարուէին: Վանքին վանահայրն էր Թեմազլուին՝ Մելիտինէի առաջնորդը, երբ վանքը այլեւս միաբանութենէ զրկուած էր:

Վանքին հնութիւններէն բան չէր մնացած քանի մը ձեռագիրներէն զատ. միայն մա-

1. Վանքին դրան վրայ և նաեւ գերեզմանին այս երկու արձանագիրներն ալ հոգելոյս Սրբանձուտանց Սրբազանի «Թորոս Աղբար» գրքէն առած են, երբ իմ այս կարգի Շաբաթացեալներու բոլոր յիշատակարան արձանագիրները և նաեւ ասոնց շատ մը ձեռագիրներու յիշատակարաններն ալ շաբաթացեալ եղան...:

2. Այս թանկարժէք մագաղաթեան 1895ի օրերուն կապուտ կողպուտ կ'ըլլայ ու այլազգի ձեռքով Առանա

գաղաթեայ Ս. Աւետարան մը մեծարժէք:

Այս շաբաթացեալներէն որչափ արժէքաւոր ձեռագիրներ և այլ արժէքներ կայացնող ինչքն ու ինչքն փճացուած են որոնք գանձեր էին մեր Նախնեաց մտքին, գրչին ու տքնաջան աշխատութեանց յորդումէն ու հոսումէն: Շատ ուշ էր որ անդրադարձանք այս կարգի թանկ արժէքներուն...:

Գ. Անարծաթ քոշկին շաբաթացեալը

Սա հին ու նոր քաղաքներուն, և Ս. Լուսաւորչի և Օրտուգի Ս. Փրկչի վանուց մէջտեղը, գեղանի դաշտավայրի մը մէջ փոքր դարի մը տակ աւերակ մատուռ մըն է այժմ. ընդարձակ շէնքերու բեկորներէն միայն երկու կամար կայ կանգուն բոլորովին աւերակոյտներու մէջ, որոնք այնքան յայտնի ցոյց կու տան և դեռ այսօր խօսուն և կենդանի վկան են թէ ճոխ ու շէն վանք մը եղած է: Աւերակոյտներու շուրջը ամբողջ կափ կանանչ փռուածք մը ունի սանտրուած ու կարծես ծամ հիւս եղած ամէն բնագեղով: Մատրան առջեւէն կը բխի մեծ ջուր մը՝ որ Փունար պաշը կը կոչուի. այս ջուրը շատ մը ակունքներու աւազանն է. ինչ ալ աղուոր ձկներ վեր ու վար անընդհատ լուղ կու տան: Հին օրերուն ալ ուխտաւորներու շարքեր այս գուլալ ջրովը քանի անգամ լուացուած են բուժում գտնելու համար: Աւազանին շուրջը թաշեփափուկ գորգեր անման կան մեկնուած, որ անգամ մը զիտողին աչքերը կը հմայեն, սիրտը կը բարախեցնեն, իսկ հոգեակը կը ծակծեն կոյտերու դէզերովը. երբ անցեալին հուրն ու փառքը շաբաթացեալ են:

Գ. Օրտուգի Ս. Փրկչի շաբաթացեալ վանքը

Ս. Փրկչի մէկ ու կէս ժամ հեռաւորութիւն ունի Մելիտինէն. գրկիցն է Օր-

կը տարուի. վաճառուելու ժամանակ Առաջնորդարանէն կ'առնուի: Մենք Առանայի Առաջնորդարանէն կը վերադարձնենք. և ահա 1915ին կրկին կը գերիանայ, յետոյ կառավարութեան միջոցով կը վերադարձուի և կը դրուի խարեհող Օսմանեան դրամատունը, ուրկէց այլ թանկարժէք մագաղաթներու և սուրբ սպասներու հետ Պոլիս բերել կու տանք և կը յանձնուի ու կը դրուի պահպանութեան մէջ:

տուգուի գիւղին՝ որ շատ տարիներ առաջ մի քանի հարիւր հայ բնակչութիւն ունեցած է. վերջերս հազիւ երեսունի չափ. է մերձ նաեւ Ասլան Թէփէի մեծ հնու-թիւնը նախաքրիստոսեան, այժմ իր գագաթին վրայ՝ որ քանի մը արտավար է՝ Հայոց ու հարեւանաց գերեզմանատեղիքն են:

Գեղեցիկ խճուղի մը Մելիտինէն կ'երկարի մինչեւ գիւղ և վանք ու հնութիւն. զրախտագարդ պարտէզներու, ծառուղիներու մէջէն կը սահին կառքերու անիւներ և դոփ ու դափուտուք նծոյգներու. գեղազարդ խճուղին լի է բազմութեամբ որ վեր վար կը ճեմին ու կը ճեպին. Եզական ջուրը Տէր Մեսիհին ու վարերը Պապուխտիին (միւռոնաթափ) ջուրերուն սլուրլալը սրսփալը ճուկ ու մուկ, հող ու հողմակտի բղղցնելու և ծարաւներու յագուրդ տալով կը գնայ անդադար. հապա երբ մտնես խիտ ծառներու գրկին որոնք մէյմը երկինք կատար ու կտուր են ըրած. իսկ երկրին հող տներ ու խոռոչներ են կազմեր. օձալեզու բարտիք, հաստարուն կալեր լեցնող ընկուզենիք, ուռենիք, թթենիք հարուստ հարուստ գլխու պտոյտ կու տան: Երբ գիւղին ու վանքին կը մօտենաս՝ Արեւէն ալ կը զրկուիս ու բոցեղ ճառագայթներէն ալ:

Արեւն իսկ խափանող զրախտասարէն երբ պրծած ես ահա Ս. Փրկչի վանքը, որ լայնանիստ վայրի մը վրայ տեղ է գրաւեր. երկու արտավարէն աւելի ընդարձակութեան մը վրայ պարսպապատ շէնք մըն է զրախ երեւոյթով, երբ մեծ դռնէն ներս կը մտնես ընդարձակ գաւիթներու շարք մըն է, ու գաւիթներուն մէջ ջերը հսկայ մարմար սիւներու խոշոր կըտորներու փռուածքը կը համբոս. իսկ հաստարուն խոյակները նրբին քանդակումնեւ ըով ապշութիւն պատճառող զարմանքի կ'ենթարկեն: Պարսպի պատերուն ներսի կողմերուն կողերուն միայարկ սենեակներ շինուած են վերջին հրդեհներէն, աւերներէն վերջ. ու դեռ աւերակոյտերը դէզ ու դէզ հոս ու հոն բակտեղեաց մէջ կան: Սենեակներու և պարսպներու շինութեան համար գործածած են մարմարի անթիւ

կտորուանք ու սիւներու մարմար կոճղեր:

Վանքի տաճարէն երբ ներս մտնես՝ սարսուռ մըն է որ կը պատէ երբ հոյակապ համակ մարմարիոնէ շինուած տաճարին փլատակը, գետնէն 3-4 մեթր բարձրութեամբ դեռ մարմարաշէն պատերը գրեթէ անաղարտ կը դիտես, հապա սեղանը համակ մարմարաշէն, կիսակործան, ու տաճարին սիւներուն մի քանին երկու երեք կտորի բաժնուած գրկաչափ հաստութեամբ սիւներ, ու խոյակները այնչափ նրբին քանդակ ծաղիկներով, որ կ'ապշիս, կը հիանաս, մեծ անցեալը աչքիդ պատկերացնելով: Մեծ խորանին երկու կողմի փոքր պահարանները ս. սկիհի, և բաժակի ու սպասի դեռ անաղարտ կը մնան գեղակերտիկ, տաճարը ունի 30 մեթր երկայնք և 20ի մօտ լայնք. մարմար սիւներ, խոյակներ, քանդակը ու շինութեան ճարտարապետութեան կերտուածքը ճիշտ ու ճիշտ նմանութեամբ Արկադեան մեծ ու հոյակապ տաճարին. հնութիւնը տաանեակ դարերէ աւելի և հին ժամանակին կը պատկանի եղեր Յունաց. և երբ՝ Արկադեան Արդան կը շիջանի իր փառքէն ու տիրապետութենէն, ահա Ս. Փրկչի կ'անցնի հայութեան ու դարերով փառաւոր շրջան մը կը բոլորէ: Բակին մէջ հող մը ունի ուրկից ուտողներ դեղնութեան հիւանդութենէն կը բուժին. ուխտաւորներու մեծ թիւը թուրք կիներ են, որոնք երբեք բժշկի կարեւորութիւն չեն տար: Դրսէն հիւսիսային պատին վրայ տեղ մը կայ գոցուած որ դրան տեղ է, որուն ճակտին վրայ յունարէն գրով արձանագիր մը կայ: Այս մեծաշէն տաճարին աւերումով, կ'աւերին վանքին ամբողջ շինուածք և այս աւերքը Լէնկթիմուրի ձեռքով է եղած կ'ըսուի: Վանքին ընդարձակ հողերը ամբողջ գրաւուած ու իւրացուած է գիւղացիներուն կողմանէ: Ամէն շաբաթ ս. պատարագ կը մատուցուէր, ամէն օր, շաբաթ ու ամիս ուխտաւորներով լի կ'ըլլային. այս վանքն ալ ամառանցի կը ծառայէր:

(Շարունակելի)

Գ. ԱՐԲԵՊՍ. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ

ԳԱՅԼ ՎԱՆԱՆԻ ԲԵՐԴԸ

Ով որ բախտը կ'ունենայ Բերէ Պաթմանի վրայով Սասուն երթալու, անպայման կը տեսնէ Գայլ Վաճանի բերդը, որ իր դարաւոր հնութեամբ և ամէնի բարձրութեամբ համակ հիացում կ'առնէ հեռուէն զայն գիտողին:

Գայլ Վաճանի բերդը... Ի՞նչ հիասքանչ տեսարան, անիկա շինուած է Ռապաթու վերելք, Կորդուաց լեռնաշղթայէն ցցուող ինքնաբոյս և սեպացած աշագին ժայռի մը ամենաբարձր գագաթին վրայ, հանգոյն բարձրաթուիչ արծուի մը՝ երբ թռած կ'ըլլայ բարտի մը ծայրը և կորովաբեր կը դիտէ լեռներն ու սարերը ահաւոր:

Գայլ Վաճանի այս պատմական բերդը, որ Սասուն աշխարհի անցեալ փառքն ու մեծութիւնը կը յաւերժացնէ, ճարտարապետական այնքան հիանալի ամրութիւն մըն է որ 15 երկար դարերուն ընթացքին հետ՝ տակաւին կանգուն կը մնայ այդ ամէնի բարձրութեան կատարը, իբրեւ յաղթական յիշատակ իր մեծ ատրոյեանին և անքուն աչքով կը հսկէ Սասուն աշխարհին ու մասնաւորապէս Ռապաթու այժմ քրթաբնակ՝ գիւղին վրայ:

Այն միակտուր և սեպացած քարաժայռը, որուն ամենաբարձր կէտին վրայ կանգնած է Գայլ Վաճանի յաղթապանք բերդը, երբեք կողմէ այնքան խուչ ու լերջ է որ երբեք կարելի չէ անոր անմատչելի կողերէն ի վեր բարձրանալ: Բերդը միայն մէկ ճամբայ ունի, վերի կողմէն ճիշդ քարամսուրի մը պէս. նեղ և անձուկ արահետ մը, որուն մէջէն մէկական մարդ հազիւ կրնայ սողոսկելով բարձրանալ գէպի բերդին ներքին դուռը որ նոյնպէս նեղ և ցած անցք մըն է:

Բերդին ներսի կողմը կ'ըսուի թէ մեծ և ընդարձակ է. ունի միայարկ փոքրիկ սենեակներ, որոնց մէջ ի պահանջէլ հարկին մինչեւ 10.000 զինուոր կրնայ գիւրութեամբ տեղաւորուիլ ընդգէմ թշնամոյն: Տեղացիք կը պատմեն թէ բերդը ապառաժին տակէն արհեստական գաղանու-

ղի մըն ալ ունի, ո՞ր և է պաշարման ժամանակ վարի աղբիւրէն ջուր առնելու համար:

1912 Ապրիլին՝ մեր պատահական ճամբորդութեան ընթացքին՝ այդ լեռնահանգոյն ժայռին տակէն բխող աղբիւրին գլուխը, մանրատերեւ ուռններու զով շուքին տակ, անցուցած մի քանի ժամուան հանգիստը ամենաքաղցր ժամանցն եղաւ, մանաւանդ երբ հոգեկան ներքին ջերմ զգացումով մը գիտեցինք Պէշրիկի, Սլեվանի մշուշապատ հորիզոններն և ձիւնափայլ Մարաթուկի գագաթը, որոնց աչքը ձգողին սիրտը ինքնին կը թրթռայ, արիւնը կ'եռայ ու հոգին կը բարձրանայ:

Ռապաթու վերելքն կը տեսնուին նաեւ Անտոք լեռը, Ծովասարն ու Մարաթուկի բարձունքները, որոնք Սասնոյ չորս կողմերը շրջապատելով ամրութեան պարիսպ մը կը ձեւացնեն Գայլ Վաճանի աշխարհին և համակ վեհութիւն մը կ'ազդէին իրենց քղանցքներուն տակ ապրող հայ ժողովուրդի կրօնա-բարոյական զգացումնեւ բուն վրայ: Բայց այս լեռներն ու բարձունքները մտածողին խորհիլ կու տան թէ՛ այն նուիրական վայրերը՝ ազգային կամ մեծ յիշատակ մը կատարուած է, կամ մեծ նահատակ մը ինկած է և կամ հրաշք մը տեսնուած է:

Պատմական Սասնոյ սարերն ու ձորերը, գիւղերն ու վայրերը որոնց անունն իսկ մէկ մէկ պատմութիւն են մեր նախնեաց գործերուն, մանաւանդ Ս. Մատին առաքելոյ մեծաշէն ու հուշակաւոր վանքը, Տապանկի հովիտը, Էօթը թաղ գաւառն ու Աթէնքը (Գէորգ Չավուշին գիւղը) որոնք քաջեր և փրկիչներ ծնած են:

Ահ, որ ժողովուրդի հայրենիքը այսչափ անմահ և պանծալի յիշատակներ ունի իր ծոցին մէջ՝ որչափ Սասունը. բայց ափսոս, այն նուիրական տեղերը ազգային գրոշմը չեն կրեր այսօր Մեծն Ներսէսի, Սահակի և Նարեկացիի հոգեխօս աղօթքներուն տեղ քրդական երգերն ու լօճներ կ'երգուին:

Հալէպ

ՄԻՐՏԻՉ ՔԷՅ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ